

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ: З ІСТОРІЇ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Дробот Іван Іванович

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії та соціально-політичних дисциплін,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: i.i.drobot@udu.edu.ua

Бакуменко Олександр Петрович

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії та соціально-політичних дисциплін,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: bakumenkoop@ukr.net

***Анотація.** Досліджується трансформація української державно-соборницької ідеї, боротьба українських політичних партій, рухів, організацій, які діяли, після поразки революції 1917 – 1921 рр., поза межами радянської України за її реалізацію.*

***Ключові слова:** українська державно-соборницька ідея, українська держава, українська політична еліта, соціал-демократи, соціалісти-революціонери, консерватори-монархісти, націоналістична ідеологія, суспільно-політична думка.*

Постановка проблеми. В умовах розвитку незалежної української держави, агресії російської імперії щодо України, заперечення російським державно-політичним бомондом самої спроможності українців до незалежного, самостійного розвитку поза «руським миром», актуалізують зусилля вітчизняних, зарубіжних науковців, широкого громадського загалу, щодо історії України, зокрема її державницьких традицій, багатовікової боротьби за соборну незалежну державу.

Поразка української національної революції 1917 – 1920-х років і втрата держави, по причині більшовицької агресії, активізували українську політичну імміграцію, політичні партії, рухи, організації на подальшу боротьбу за українську національну ідею, вироблення ідейно-теоретичного фундаменту стратегічним завданням якого було здобуття української соборної незалежної держави.

Мета роботи. Дослідити та узагальнити досвід українських політичних партій, рухів, організацій в період 1920 – 1930-х років в боротьбі за українську національну ідею та побудову соборної держави.

Історіографічний огляд. Українська національна ідея як предмет наукових студій почала активно розглядатись впродовж 1917 – 1920-х років, тобто в період національно-визвольних змагань та у подальший період політичної міграції української еліти. Державно-соборницька ідея посідала важливе місце у теоретичних напрацюваннях соціал-демократів (В. Винниченко, І. Мазепа, П. Феденко, Б. Мартос та ін.)

Заслуговують на увагу праці очільника Української партії соціалістів-революціонерів М. Шаповала.

Теоретична спадщина ідеолога монархічної ідеї В. Липинсько та його послідовників розкривається у працях Д. Дорошенка, В. Кучабського, І. Лисяка-Рудницького. В роки української незалежності праця І. Гошуляка, В. Трошинського, І. Гирича, І. Дробота, С. Плохія .

Науковий інтерес в контексті досліджуваної проблеми становлять праці ідеологів націоналістичної доктрини побудови української незалежної соборної держави (Д. Донцов, В. Мартинець, М. Сціборський та ін.).

Окрему групу робіт присвячених державно-соборницькій ідеї у практиці українських суспільно-політичних сил Галичини, Буковини, Закарпаття становлять праці вчених, публіцистів, політичних активістів зазначених регіонів.

Виклад основного матеріалу. Українська національна ідея завжди мала властивість змінюватися в залежності від історичної дійсності, але при цьому завжди залишалася консолідуючим фактором в боротьбі за свою свободу і гідне майбутнє українців.

Отже, українську національну ідею слід розглядати як концепцію, яка відповідала споконвічному прагненню українського народу до самовизначення, незалежності, збереження і подальшого розвитку національної культури, мови, традицій. Вона є політичним і духовним підґрунтям, фундаментом для формування української ідентичності та державності.

Складовими частинами української національної ідеї, на моє переконання, є кілька фундаментальних основоположних речей, кожна з яких несе на собі визначальність і обов'язковість. А саме:

1. Державність і суверенітет – прагнення до незалежної, сильної та стабільної української держави пронесеної через багатовікову історію України.

2. Українська мова та культура – збереження й розвиток національних традицій, мови, літератури, мистецтва.

3. Історична пам'ять та спадщина – усвідомлення та популяризація (вивчення) історії України, її героїчної боротьби за свободу.

4. Свобода та демократія – утвердження прав людини, верховенства права, громадянського суспільства.

5. Національна єдність – згуртованість українців незалежно від регіону проживання, походження чи віросповідання.

6. Європейський вибір – інтеграція у світовий простір як незалежна нація, збереження української ідентичності в умовах глобалізації.

7. Економічна незалежність – розвиток власної економіки, підтримка національного виробника енергетична та ресурсна самодостатність.

Якщо, хоча б одна складова не спрацьовує, виникають кризові явища, які закономірно можуть набрати соціальних конфліктів і протистоянь. Ось чому неможливо допускати двомовності, недооцінки історії України, її героїчного минулого, національної єдності, згорання європейського вибору.

Питання української державності в умовах нинішньої російсько-української війни, вкотре актуалізується і набирає політичної гостроти з огляду її гібридності зі сторони РФ, брехливої пропаганди на усіх поверхах влади Росії. Правдиво, як ніколи, звучить розуміння щодо того, що російська демократія закінчується рівно там, де розпочинається українське питання, зокрема її державність, соборність, незалежність.

Безумовно, багатовікова колоніальна залежність України негативно впливала на процес націотворення. Український народ, що здавна населяв власну етнічну територію, був по суті приречений на асиміляцію. Його мова, культура, традиції та звичаї опинилися на межі винищення.

Але будемо історично об'єктивними і справедливими – ідея державно-соборницького чину, сама українська держава має багато столітню історію з її особливостями та властивостями. Підлегле перебування української спільноти в складі сусідніх держав стримувало пошуки шляхів до національної незалежності, стало могутнім імпульсом для розвитку самосвідомості і державно-соборницької ідеї, надихало українців на боротьбу за національне визволення.

Наприкінці XVIII – на початку XIX століть у зв'язку з розвитком нових суспільних відносин, на новий рівень підноситься українське національно-культурне відродження. Його носіями виступали нащадки козацької старшини, а також нова соціальна верства – українська інтелігенція. Саме в той час почалися наукові пошуки шляхів національного відродження, невід'ємною складовою якого була державно-соборницька ідея.

В XIX столітті ідея державності і соборності українських земель дістала своє подальше обґрунтування в творчості видатних діячів українського національного відродження – Т. Шевченка, М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, І. Франка, «Руської трійці», М. Грушевського, Ю. Бачинського, М. Міхновського, В. Липинського та інших. Згодом вона знайшла свій розвиток у програмах політичних партій, організацій, які почали створюватися наприкінці XIX – початку XX століть.

На зламі XIX – XX століть питання української державності, соборності оволодіває не лише середовище української політичної еліти, але й широким загалом української спільноти західноукраїнських і східних земель, що входили до Австро-Угорської та Російської імперій. Передові, прогресивно мислячі вчені, публіцисти, партійні діячі послідовно виступали за незалежний розвиток української держави у складі всіх українських етнічних земель.

Провідні діячі українського національно-визвольного руху доклали чимало зусиль з метою підведення під нього ідейно-теоретичного фундаменту, стратегічним завданням якого було здобуття української соборної незалежної держави. На цих позиціях ґрунтувалися програмові засади політичних партій, що формувалися у західній і східній Україні. Вони очолили боротьбу народних мас за своє національні і політичні права. У цей період поглиблюються зв'язки партійно-політичних структур з рухом народних мас, спостерігається бурхливий розвиток культурно - освітніх, господарських, молодіжних товариств, організацій, установ. Це сприяло зростанню національної свідомості українського населення.

Вагомі успіхи на шляху реалізації державно-соборницької ідеї, досягнуті в процесі бурхливого піднесення й розвитку національно-визвольного руху українського народу, були пов'язані з розпадом Російської і Австро-Угорської імперій. Впродовж 1917-1920 років, тобто в період національно-визвольної революції, було здійснено кілька спроб збудувати українську незалежну, соборну державу. Роки революції увібрали в себе весь багатвіковий досвід національно-визвольної боротьби українського народу. Утворення Української Народної республіки (УНР) і Західноукраїнської республіки (ЗУНР) створило умови для об'єднання їх територій в єдину Українську державу. 22 січня 1919 р. в Києві було

прийнято Акт злуки УНР і ЗУНР, яким проголошено об'єднання обох держав у єдину Українську Народну Республіку. Однак, це об'єднання через об'єктивні, а часто і суб'єктивні обставини не було доведено до кінця. Державно-соборницька ідея стала з цього часу загальнонаціональною мрією, невід'ємною частиною подальших визвольних програм і практичних дій українських політичних чинників.

Поразка української національної революції, хоч якою величезною трагедією для всього українського народу вона не була, не відвернула національну інтелігенцію від пошуку шляхів визволення України. Відомий історик І. Лисяк-Рудницький з цього приводу писав: «Нема сорому в тому, щоб бути переможеним у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної обнови, що з нього черпатимуть силу наступні покоління, продовжники цієї самої боротьби на новому історичному етапі» [Лисяк-Рудницький, 1973, с. 201].

Поразка визвольних змагань за українську державність виявилася тим рушієм, що активізував, пер за все, українську політичну еміграцію, а також політичні партії, рухи, організації на західноукраїнських землях, які почали опрацювання доктрини і концепції з метою обґрунтування необхідності продовження боротьби за незалежність, відновлення української державності. Необхідно зауважити, що ця ідея об'єднувала різноманітні політичні угруповання і осередки, незалежно від різниці їх політичних поглядів і орієнтацій. Вони беззастережно стояли на засадах державності і соборності українських етнічних земель.

В пореволюційному емігрантському середовищі, що пристосовувалося до нових умов життя і діяльності виокремлювалась Українська соціал-демократична партія. Її провідники В. Винниченко, С. Петлюра, В. Садовський, Б. Мартос, В. Чехівський, А. Лівницький, І. Мазепа та інші намагалися послідовно відстоювати інтереси трудового люду прагнули виробити програму і тактику боротьби проти окупантів української території.

Соціал-демократи вважали, що боротьба за незалежну, соборну державу не може бути справою однієї особи, партії чи класу. Тому вони закликали українських політиків об'єднатися і розгорнути змагання на платформі демократичного соціалізму за прикладом європейських соціал-демократичних партій. Усдеки були переконані, що лише реалізувавши цю концептуальну ідеологічну парадигму, можливо забезпечити українському народові право на незалежне життя у власній державі. Але це була лише ідеологічна обгортка, всередині якої були постійні суперечки і протистояння.

Однією з впливових партій в середовищі української політичної еміграції в міжвоєнний період була Українська партія соціалістів-революціонерів, очолювана М. Шаповалом. Непримиренний ворог більшовизму, М. Шаповал та його соратники залишилися соціалістами. Їх державницьким ідеалом була українська соборна трудова республіка на засадах трудової демократії. Важливим висновком соціалістів-революціонерів, зокрема їх лідера М. Шаповала, було прогнозування щодо розпаду Союзу РСР: умовою цього розпаду буде скасування диктатури комуністичної партії. Республіки, що входили до складу СРСР, в тому числі й Україна, стануть «державно-самостійними». Цей прогноз М. Шаповала реалізувався через 70 років.

Соціалісти-революціонери послідовно відстоювали ідею соборності українських земель в одній державі. Як свідчить аналіз документів, українські есери

відкидали, на відміну від інших партій, орієнтацію на зовнішні сили, прагнули згуртувати українські політичні чинники навколо ідеї боротьби за суверенну українську державність. Безперечно, в силу об'єктивних умов, ця ідея не могла реалізуватися.

Привертають увагу напрацювання та рекомендації українських монархістів. Їх політична ідеологія була сформульована відомим істориком, політологом, політиком В. Липинським. Проаналізовані нами його та соратників праці, теоретичні напрацювання переконливо засвідчують, що цілий ряд концептуальних положень можна використати при розбудові сучасної української держави. Соборність, цілісність держави, на думку В. Липинського, можна забезпечити шляхом гармонійного поєднання сильної централізованої влади і широкого місцевого самоврядування окремих регіонів України. При цьому, неабияку роль відігравав територіальний патріотизм та інтереси всієї держави. Цікавими і глибокими є судження В. Липинського про оптимальну модель взаємозв'язку між церквою і державою, що є досить актуальним питанням для нашого сьогодення. При оцінці державотворчої концепції В. Липинського, будуть доречними слова Д. Дорошенка – відомого політика, історика, літературознавця, бібліографа: «...раніше чи пізніше, ми певні, наша громада оцінить глибину і оригінальність поглядів Липинського, і особливо ту гарячу любов до рідного краю, якою вони овіяні. І те, що вони, поки що, так мало знайшли собі відгуку, се є, повторюємо, сумне свідоцтво упадку української політичної думки й національного почуття» [Забаревський, 1925, с. 51].

В 20 – 30-ті рр. ХХ століття на західноукраїнських землях прапор боротьби за національне визволення, за соборність українських земель піднесли націоналісти. Націоналістичний напрямок виник як альтернатива існуючим політичним партіям, що не увібрали в свої лави тих, хто не вірив у їх здатність вибороти українську незалежну соборну державу мирним шляхом.

Насамперед, це була молодь, яка намагалася дати відповідь на питання про те, на яких шляхах можна сподіватися на успіх у боротьбі за власну державу. Вона прагнула до радикальних дій, відкидала орієнтацію на ліберально-демократичну, соціалістичну моделі побудови української держави. Адже лідери цих політичних напрямків показали свою нездатність використати сприятливі умови в часи української національної революції 1917 – 1920-х років, програми змагання за самостійну, соборну державу.

В кінці 1920-х рр. ряд націоналістичних молодіжних груп утворили Організацію українських націоналістів (ОУН). Провідники ОУН стверджували, що відродити українську державність еволюційним шляхом неможливо. Досягти цієї мети можна лише революційним шляхом, піднявши повстання проти усіх окупантів українських земель. Однак, як засвідчили подальші події, через об'єктивні обставини плани націоналістів здобути українську державу не були здійснені. Шляхи до цієї мети заступили могутні військові сили, перш за все Німеччини і СРСР. Та все ж діяльність ОУН у міжвоєнні роки була важливим фактором у пошуках і обґрунтовані нових ідей, програм і тактики боротьби за українську державність.

Цільне місце в літописах боротьби за українську соборну державність належить українському населенню Галичини, Закарпаття, Буковини, Волині. Українці цих регіонів справедливо пов'язували свої сподівання на визволення і возз'єднання в одній державі з політичними змінами в Європі. Але на шляху їхніх

життєвих устремлінь стала іноземна окупація і подальша антиукраїнська політика та ряд інших зовнішніх і внутрішніх чинників.

Висновки. Вивчення ідейної спадщини і практичного досвіду політичних партій і рухів, що виборювали право українського народу жити у власній незалежній соборній українській державі має допомогти і теперішній владі, сучасникам краще усвідомити складність державотворчого процесу, захисту України і здобуття перемоги над антиукраїнськими силами в сучасному складному геополітичному просторі.

Список використаних джерел та літератури

- Гирич, І., 2023 Сіячі. Українські інтелектуали, які пробудили ідею незалежності, К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”».
- Гирич, І., 2024. Як Україна ставала українською. Громадсько-політичне життя на під російській Україні XIX – поч. XX ст., К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”».
- Забаревський, М., 1925. В'ячеслав Липинський і його думки про українську націю і державу, Відень.
- Лисяк-Рудницький, І., 1973. Між історією й політикою, Мюнхен.
- Павличко, Д., 2012. Українська національна ідея. У 2-х томах, К.: Основа.
- Плохій, С., 2025. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності, Х.: КДС.
- Трансформація української національної ідеї, 2019. К.: Наш формат.

References

- Hyrych, I., 2023 Siiachi. Ukrainski intelektualy, yaki probudyly ideiu nezalezhnosti, K.: TOV «Vydavnytstvo “Klio”». [in Ukrainian].
- Hyrych, I., 2024. Yak Ukraina stavala ukrainskoiu. Hromadsko-politychne zhyttia na pid rosiiskii Ukraini XIX – poch. XX st., K.: TOV «Vydavnytstvo “Klio”». [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I., 1973. Mizh istoriieiu y politykoiu, Miunkhen. [in Ukrainian].
- Pavlychko, D., 2012. Ukrainska natsionalna ideia. U 2-kh tomakh, K.: Osnova. [in Ukrainian].
- Plokhii, S., 2025. Brama Yevropy. Istoriia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti, Kh.: KDS. [in Ukrainian].
- Transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi idei, 2019. K.: Nash format. [in Ukrainian].
- Zabarevskiy, M., 1925. Viacheslav Lypynskiy i yoho dumky pro ukrainsku natsiiu i derzhavu, Viden. [in Ukrainian].

UKRAINIAN NATIONAL IDEA: FROM THE HISTORY OF THEORY AND PRACTICE

Ivan Drobot

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of History and Socio-Political Disciplines,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Oleksandr Bakumenko

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of History and Socio-Political Disciplines,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The transformation of the Ukrainian state-conciliar idea, the struggle of Ukrainian political parties, movements, and organizations that operated after the defeat of the revolution of 1917-1921 outside the borders of Soviet Ukraine for its implementation is investigated.*

Key words: *Ukrainian state-conciliar idea, Ukrainian state, Ukrainian political elite, social democrats, socialist revolutionaries, conservative monarchists, nationalist ideology, socio-political thought.*